

İlyas TEKİN
Eğitimci/Yazar (E.Milli Eğt.Md)

İmam-ı Buhârî ve Büyük Muhaddisler

Giriş:

Önceki yazımızda Kur'an-ı Kerim'den sonra dinde ikinci delil olan sünnet ve hadisin önemini anlatmaya çalışmıştık. İşte bu çok önemli hizmeti yapan dünya çapında büyük muhaddisler, daha çok **Türkistan-Orta Asya** ve **Horasan-İran** bölgesinde yetişmişlerdir. **Türkistan-Orta Asya** ziyaretimiz esnasında **Semerkant**'ta, Kur'an-ı Kerim'den sonra en güvenilir kitap olarak kabul edilen[1] "**el-Câmiu's-sahîh"** adlı eserin yazarı, en büyük muhaddis adına yapılmakta olan **İmam-ı Buhârî Camii** ve türbesini ziyaret ettik.

Daha tam bitmediği için alt katında akşam namazımızı cemaatle kıldık. Adeta **Kâ'be**'yi ve **Mescid-i Nebevî**'yi hatırlatan muhteşem bir cami ve avlu. Büyük topluluklar tarafından ziyaret edilmesi sevindirici.

Bu yazımızda başta **İmam-ı Buhârî** olmak üzere bu büyük muhaddisleri anlatmaya çalışacağız

A- Kütüb-i Sitte ve Kütüb-i Tis'a:

Tüm dünyada sahih kabul edilen hadisi şeriflerin toplandığı **Kütüb-i Sitte** (altı kitap) ve bunlara ilave edilen 3 kitap ile "**Kütüb-i Tis'a**" (dokuz kitap) bu konuda en temel kaynaklardır. Bunların dışında da var.

Bu altı kitaba "**KÜTÜB-İ SİTTE, SIHAH-I SİTT**" (sahih altı hadis kitabı) denir.[2]

Aynı zamanda çağdaş olan bu muhaddisler, bütün hadis vesikalarını/mecmualarını inceleyerek en kesin ve en sahih olanlarını eserlerine almışlardır.[3]

Bu dokuz hadis kitabında yer alan hadisi şeriflerin, kitaplardaki yerini göstermek için[4] "**el-mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-hadîsi'n-nebevî**" **(Concordance)** (alfabetik kelime fihristi) hazırlanmıştır. 1916 yılında **Arent Jan Wensinck, Theodorus Willem Juynboll ve Josef Horovitz**'in önderliğinde, **on beşi aşkın akademi ve enstitünün ilmî ve malî desteği, beşi Müslüman, diğerleri şarkiyatçı, altmış dört kişinin katkısıyla** başlayan çalışma, 1987'de tamamlanmıştır. I. cildi 1936'da basılan eserin VII. cildi 1969'da ve son cildi (el-Fehârist-fihristler) 1988'de basılmıştır. Eserde her kelimenin **sülâsî** (asıl harfleri üç olan) kök fiili madde başıdır. Bu dokuz hadis kitabında bulunan bütün hadisi şeriflere, kitap, bab, cilt ve sayfa numarasıyla ulaşmak mümkündür.[5]

B- Muhaddisler:

1- BUHÂRÎ ve "Sahih" adlı eseri:

İmam-ı Buhârî, isminden de anlaşılacağı üzere **Buhâra**'lı olup hadis ulemasının imamı, dünyanın tanıdığı en meşhur muhaddistir ve **Türk**'tür. 13 Şevvâl 194 (21 Temmuz 810)'da **Buhâra**'da doğan ve 30 Ramazan 256 (31 Ağustos 869/870)'da **Semerkant** yakınlarında **Hartang** köyünde vefat eden bu büyük muhaddis, daha 10 yaşında iken hadis ezberlemeye başlamış ve **Şam, Mısır, Ceziretü'l-Arab**'a ikişer defa, **Basra**'ya 4 defa gitmiş; **Hicaz**'da 6 sene kalmış ve bu kitabı yazmıştır.

Küçük yaşta babasını kaybeden **İmam-ı Buhârî** hazretleri, zekâsının keskinliği ve hafızasının kuvvetiyle etrafındakilerin hayret ve takdirlerini kazanmıştı. Olağanüstü bir hafızaya sahipti. Üç yüz bin hadisi şerifi ezbere bildiği kaynaklarda belirtilmektedir.[6]

Zayıf, orta boylu, derin zühd ve takva sahibi ve cömert bir zat olarak ifade edilen[7] **Buhârî**, halk arasında "**Sahîh-i Buhârî**" diye şöhret bulan bu eseri, 600.000 kadar hadis arasından seçerek 16 yılda tamamlamıştır. Her bir hadisi (veya babı) yazmadan önce mutlaka boy abdesti alarak iki rek'at namaz kıldıktan sonra yazmış. Bazı kaynaklarda **Mescid-i Nebevî**'de ravzai mutahhara ile minber arasında her bab için iki rek'at namaz kıldıktan sonra yazdığı ifade edilmektedir.[8]

Mükerrerleriyle birlikte eserinde 7275 (tekrarsız 4 bin) hadisi şerif bulunmaktadır.[9] Eserini **Buhâra**'da yazmaya başlamış, **Mekke, Medine** ve **Basra**'da devam etmiştir.

Yeryüzünde hiçbir esere gösterilmeyen bir ihtimama mazhar olan ve İslâm Dünyası'nda üzerine yüzlerce inceleme ve şerh yazılan "**el-Câmiu's-sahîh**," **İstanbul, Mısır, Hindistan** ve **Avrupa**'da birçok defa basılmıştır.[10]

Kendi ifadesine göre; ezberlemiş ve yazmış olduğu hadisi şeriflerin peygamberimize kadar bütün senetlerini, o hadisleri peygamberimizden itibaren kendisine kadar rivayet eden râvilerin hallerini tamamıyla tetkik etmiş; onların dürüst ve tam manasıyla güvenilir olduklarına kanaat getirdikten sonra yazmıştır.

İşte bunun içindir ki, **bütün hadis âlimleri, Kur'an-ı Kerim'den sonra en sahih kitabın Buhârî'nin "Sahih" adlı kitabı olduğunu kabul etmişlerdir.**[11]

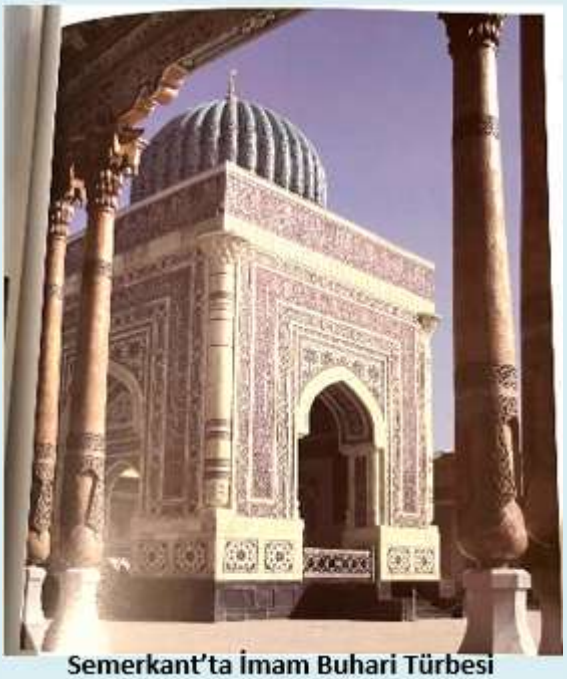
a- Çok sayıda şerh yazılmıştır.

Kâtip Çelebi'nin tespitine göre **Buhârî**'ye **82 şerh** yazılmıştır. Daha sonra yazılanlarla birlikte bu sayı daha da artmaktadır.[12]

Buhârî üzerine ilk şerhi **Hattâbî**, "**ilâmu's-sünen**" adıyla yazmıştır.

Türk âlim **Şemseddin Muhammed b. Yusuf el-Kirmânî**'nin (ö: 786/1384) "**el-Kevâkibu'd-derârî**", **İbni Hacer Askalânî**'nin "**Fethu'l-bârî**"[13], büyük **Türk** âlim **Bedreddin Aynî**'nin "**Umdetü'l-Kaarî**"[14] ve **Kastalânî**'nin "**İrşâdu's-sârî fî şerhi'l-Buhârî**" şerhleri ile **Fuad Sezgin**'in "**Buhârî'nin Kaynakları**" adlı kıymetli eserleri vardır.

Ayrıca muhtasar denilen **Buharî**'den seçme eserler de yazılmıştır. En meşhurlarından biri olan **Zebidî**'nin **Sahîhi Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh, Ahmed Naim** ve **Kâmil Miras** tarafından cumhuriyetin ilk yıllarında Türkçeye tercüme ve şerh (13 cilt) edilmiştir[15] ve önemlidir.[16] **Ahmed Naim**, bu eserin mukaddimesinde, sünnet ve hadisi şerifle ilgili tam 498 sayfa yazmıştır.

Semerkant'ta İmam Buhari Türbesi

b- İslâm Dünyası'ndaki yeri.

Günümüzde hadis otoritesi sayılan **M. Yaşar Kandemir** hocamızın ifadesiyle; İslâm Dünyası'nda Kur'an-ı Kerim'den sonra en büyük ilgiyi **Buhârî**'nin "**el-Câmi'u's-sahîh**"i görmüştür. Hadislerin titizlikle seçilmesi, mükemmel bir tertibe sahip olması, muhtevasının zenginliği ona bu itibarı kazandırmıştır.

Bu kitap, sevap kazanmak maksadıyla olduğu gibi maddî ve mânevî sıkıntılardan, hastalık ve belâlardan kurtulmak ve her türlü murada nâil olmak arzusuyla da okunmuştur.

Kirmânî, kendi devrinde İslâm ülkelerinden birinde sultanın rahatsızlandığını ve şifa bulma ümidiyle **Sahîh-i Buhârî** okunmasını arzu ettiğini haber vermektedir.[17]

Sıkıntılı günlerde okunduğu takdirde insanları huzura kavuşturduğunu, deniz seyahatine çıkarken birlikte götürülmesi halinde geminin batmadığını söyleyen **İbn Ebû Cemre** (ö. 699/1300), bütün bu meziyetleri duası makbul bir kişi olan **Buhârî**'nin okuyucularına dua etmesiyle açıklamaktadır.

1281 yılında **Tatarlar, Suriye**'ye girdiği zaman **Melik Mansûr Kalavun**, onlara karşı koymak üzere yola çıkmadan önce **Sahîh-i Buhârî** okunmasını emretmiş, âlimler de hatim günü cumaya gelecek şekilde eseri muhtelif celseler halinde okumuşlardır.

1505 yılında **Mısır** sultanının bahçesinde kurulan büyük bir çadırda **Sahîh-i Buhârî** hatmi yapıldığını haber veren **Mısırlı** tarihçi **İbn İyâs**, daha önceki tarihlerde eserin sarayda okunduğunu, hatim merasiminin büyük sarayda yapıldığını, fakat sonraları hatmin **Kale Camii**'nde okunup sultanın huzurunda yapılan kısa bir merasimle bitirildiğini anlatmaktadır.[18]

1581'de Osmanlı ordusundan korkarak **Merakeş**'teki tahtını bırakıp **Fas**'a kaçan **Sultan Ahmed el-Mansûr**, **III. Murad**'ın kendisini bağışlaması üzerine tekrar tahtına dönerken **Faslılar** tarafından -halifelere yapıldığı gibi- **Sahîh-i Buhârî** okunarak uğurlanmış. O devirlerde **Mağrib**'de düşmana karşı zafer kazanıldığı zaman yapılan merasimlerde **Kur'an-ı Kerim** ile birlikte **Sahîh-i Buhârî** hatimleri yapıldığı, hatta yemin merasimlerinde **Kur'an-ı Kerim** üzerine olduğu kadar **Sahîhayn** (**Buhârî** ve **Müslim**) üzerine de yemin edildiği bilinmektedir.[19]

Fas Sultanı İsmâil b. Şerîf (1646-1727), zenci kölelerden oluşan "**Abîdü'l-Buhârî**" (Buhârî' nin hizmetkârları) adında bir muhafız alayı kurmuş; **Sahîh-i Buhârî** üzerine yemin ettirerek onlardan sadakat sözü almış ve kendilerine bir **Sahîh-i Buhârî** nüshası teslim edip onu titizlikle korumalarını, ata bindikleri zaman yanlarından ayırmamalarını ve onu savaşlarda en önde taşımalarını emretmiş.

Fas'ta yaşamakta olan bir inanışa göre; bir velînin kabrini ziyaret ederken **Sahîh-i Buhârî**'nin herhangi bir sayfasını açıp gözüne ilk ilişen hadisi okuyan, sened zincirindeki râviler ve Hz. Peygamber vasıtasıyla Allah'tan muradının hâsıl olmasını isteyen bir kimsenin dileği çok geçmeden yerine gelir.[20]

1798'de **Ezher Camii**'nde **Napolyon Bonapart**'ın şehre girmemesi dileğiyle, 12 Eylül 1902'de yine aynı yerde kolera tehlikesi sebebiyle **Sahîh-i Buhârî** hatmedilmiş.[21]

Balkan Savaşı'nın başladığı günlerde **Ezher** şeyhi, **Osmanlı** ordularının zaferini niyaz etmek maksadıyla ileri gelen âlimlerden kıbleye yönelerek **Sahîh-i Buhârî** okumalarını istemiştir.[22]

Önemli işlere başlarken de **Sahîh-i Buhârî'**yi hatmetme geleneği vardır. **Mağrib'**de yapılan büyük hatim merasimleri için **receb** ayının ilk günü **Sahîh-i Buhârî** okunmaya başlanır, ramazanın 27. gecesi okuma işi sona ererdi. Eserin "**Sübhânallāhi ve bi-hamdihî sübhânallāhi'l-ʿazîm**" teshibini tavsiye eden son hadisine sıra gelince herkes ayağa kalkar ve bu hadisi 101 defa tekrar ederdi. Daha sonra **Bûsîrî**'nin (vefat: 695/1296) peygamberimiz için yazdığı meşhur **Kasîdetü'l-bürde** ve **Kasîdetü'l-hemziyye'**sin den muhtelif beyitler toplu halde okunurdu.

Bu merasim hükümdarın sarayında da tekrarlandığı gibi ramazan bayramının 1 ve 7. günlerinde hükümdarın bulunduğu şehir merkezlerinde tekrarlanırdı.

Türkiye'de **Birinci Büyük Millet Meclisi** açılacağı zaman, ülkenin her yerinde **Sahîh-i Buhârî** hatimleri yapılmıştır. 21 Nisan 1920'de **Hey'et-i Temsîliyye** adına **Mustafa Kemal** imzasıyla 61. fırka kumandanı **Refet Bey**'e çekilen telgrafta, "**Bi-mennihi'l-kerîm Nisan'ın 23. Cuma günü Cuma namazını müteakip Ankara'da Büyük Millet Meclisi küşâd edilecektir** (açılacaktır)**.**" dendikten sonra, "**yevm-i mezkûrun** (o günün) **te'yîd-i kudsiyyeti için bugünden itibaren merkez-i vilâyette vali beyefendi hazretlerinin tertibiyle hatim ve Buhârî-i Şerîf tilâvetine bed' olunacağı** (başlanacağı)**... mukaddes ve mecruh** (yaralı) **vatanımızın her köşesinde aynı suretle bugünden itibaren Buhârî ve hatemât-i** (hatimler) **şerîfe kıraatine şürû edileceği** (başlanacağı)" bildirilmekteydi.[23]

Eserin dua niyetiyle hatminin, Kur'an-ı Kerim cüzlerinin ayrı ayrı şahıslar tarafından okunması gibi muhtelif celselerde tamamlandığı anlaşılmaktadır.[24]

Eserini bir ibadet vecdi içerisinde yazan **Buhârî** ve eseri. Günümüzde ulema ve evliyaya saygı bitirildiği için bunlar, bazılarına hikâye gibi gelebilir. Onun için de zaten bu durumdayız. Çok şükür ki, **Semerkant**'ta ismine yakışır muhteşem bir cami ve türbe yapıldı.

2-MÜSLİM (Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc).

"**el-Câmiu's-sahîh**" adlı eseriyle tanınan, **Buhârî**'nin çağdaşı ve ondan sonra ikinci sırada yer alan büyük muhaddis **Müslim**'dir. Hicrî 206'da (miladî 821-822) günümüzde **İran** sınırlarında kalan **Nîşâbur**'da doğmuş ve 25 Receb 261 (5 Mayıs 875)'de orada vefat etmiştir. **Nîşâbur, Ortaçağ**'da **Horasan**'ın 4 büyük şehrinden **(Nîşâbur, Merv, Herat, Belh)** biriydi. Tarih boyunca, doğu-batı ticaret yolları üzerinde önemli bir kültür ve ticaret merkezi, aynı zamanda pek çok ilim adamının yetiştiği bir şehir.

Esasen **İran-Irak** bölgesindeki bazı şehirler de, tarih ve ilim adamı yetiştirme yönünden çok önemlidir. **İmam-ı Azam** ve pek çok âlim, bu bölgede yetişmiştir.

Nîşâbur bir **Türk** şehri sayılır, fakat burada başka milletler de vardır. **Müslim**'in bu bölgede yaşadığı/yetiştiği biliniyor. Nitekim **A. Hamdi Akseki**, **Müslim**'in de **Türk** olduğunu yazıyor.[26]

12 yaşında hadis öğrenmeye başlayarak yukarıda adı geçen çok önemli hadis kitabı ile 30 kadar eser yazmıştır. Üç yüz bin hadisten seçerek[27] eserine aldığı tekrarsız 3033 (tekrar 137) hadis bulunan[25] **Sahihi Müslim**'e 30 kadar şerh yazılmıştır.[28]

Merhum **Ahmed Davudoğlu** tarafından tercüme ve şerhi (10 cilt) ile **Mehmed Sofuoğlu** tarafından tercümesi yapılmıştır.[29]

3-TİRMİZÎ.

Hicrî 209 (m. 824) yılında bugün **Özbekistan** sınırları içinde bulunan **Tirmiz**'in **Buğ** köyünde doğmuş ve 13 Receb 279 (9 Ekim 892)'de yine orada vefat etmiştir. Ailesi de **Türkmenistan** sınırlarında tarihi ipek yolu üzerinde bulunan **Merv**'den **Tirmiz**'e göç etmiştir.[30] **Buhârî, Müslim** ve **Ebû Dâvûd**'dan hadis öğrenmiştir. 8 eser yazmıştır. 4 bin kadar hadis bulunan[31] "**el-Câmius-Sahih**"in çok sayıda şerh ve muhtasarı vardır.[32]

Tirmiz ve **Merv** ikisi de, tarih ve kültür olarak **Türk** şehridir.

4- **NESEÎ**.

"**es-Sünen**" adlı hadis kitabının yazarı **Neseî**, hicrî 215 (830) yılında **Horasan** bölgesindeki **Nesâ**'da doğmuş ve 13 Safer 303 (28 Ağustos 915)'de **Filistin**'de **Remle**'de vefat etmiş ve **Kudüs**'te defnedilmiştir. 35 kadar eser yazmıştır.[33] 5761 hadis bulunan[34] **Neseî**'nin **Sünen** adlı eserine de muhtelif şerhler yazılmıştır.[35]

5- EBÛ DÂVÛD.

Türk ve Arap olduğuna dair iki görüş olan ve 500 bin hadisten seçerek aldığı 4800 hadisi ihtiva eden[36] "**es-Sünen**" adlı hadis kitabının yazarı **Ebû Dâvûd** da, **Türk** yerleşim bölgesi olan **Horasan**'ın güneyinde kalan **Sicistan** (Sistân)'da 202 (817-818)'de doğmuş; 16 Şevval 275 (21 Şubat 889)'da **Basra**'da vefat etmiş; müfessir, muhaddis, müctehid ve zâhid **Süfyân-ı Sevrî**'nin kabrinin yanına defnedilmiştir.[37]

Bu kitap, fıkhî hükümler için en muteber kaynaklardandır. **İmamı Gazalî**, ahkâm hadislerinde bu kitabın bir müctehide yeteceğini söyler.[38]

6- İBNİ MÂCE.

Arap ve **Fars** olduğu konusunda iki görüş olan, "**es-Sünen**" adlı hadis kitabının yazarı **İbni Mâce**, 209 (824)'da **İran**'ın kuzeyinde bulunan **Kazvîn**'de doğmuş ve 21 Ramazan 273 (19 Şubat 887)'te vefat etmiştir. 4341 hadis ihtiva eden[39] **İbni Mâce**'nin "**Sünen**"ine 7 şerh yazılmıştır.[40]

Bu 6 kitaba "**Kütüb-i Sitte**" denir.

C- Bunlara ilave edilen 3 hadis kitabı:

1-Ahmed bin Hanbel'in **Müsned**'i. Hadis ve fıkıh ilminin ulu çınarlarından **Ahmed bin Hanbel**, 164/780'de **Bağdat**'ta doğmuş. Ailesi **Merv**'den **Bağdat**'a göç etmeden önce **Merv**'de doğduğunu söyleyenler de vardır. Vefat: 241/855.

2-İmam Mâlik'in **Muvatta**'ı. 93/712'de **Medine**'de doğmuş ve 179/795'te orada vefat etmiştir

3-Dârimî'nin **es-Sünen**'i (Müsned diye de anılır).[41] **Semerkant**'lıdır. 181/797-798'de doğmuş ve 255/869'da vefat etmiştir.

Bu büyük muhaddislerin hepsinin eserleri de kendi adlarıyla anılırlar. Demek ki **Kütüb-i Sitte** yazarlarının 6'sı da bu bölgede, yani **Orta Asya**, **Horasan** ve **İran** bölgesinde yetişmiştir ve en az dördünün yazarının **Türk** olduğunu söyleyebiliriz.[42]

Elbette ki hepsinin **Türk** olması gerekmiyor, hepsi bizimdir. Fakat **Kütüb-i Sitte**'de **Türk** ve bu bölgenin ağırlığı bir gerçektir. Bu da gurur vericidir. Şüphesiz sadece gurur duymak yetmez, kıymetlerini bilmek ve o yolda olmak gerekir.

D- Sahih hadislerin dereceleri:

İyi anlaşılması için bunu da izah edelim. Sahih hadislerin dereceleri şöyle sıralanmaktadır:

a) **Buhârî** ve **Müslim**'in ortaklaşa kitaplarına aldıkları hadisi şerifler. Bu ikisine "**muttefekun aleyh**" (üzerinde ittifak edilen); "**SAHÎHAYN**" (iki sahih hadis kitabı), Kur'an-ı Kerim'den sonra "**ESAHH-İ KÜTÜP**" (en sahih kitaplar) denir.[43]

b) **Buhârî**'nin yalnız başına rivayet ettiği hadisler

c) **Müslim**'in yalnız başına rivayet ettiği hadisler

d) Kitaplarına almasalar da, **Buhârî** ve **Müslim**'in şartlarına uygun olanlar.

e) Yalnız **Buhârî**'nin şartlarına uygun olanlar.

f) Yalnız **Müslim**'in şartlarına uygun olanlar.

g) **Buhârî** ve **Müslim**'in dışındaki hadis müteahassıslarının "**sahih**" dedikleri hadisi şerifler.[44]

SONUÇ:

Senelerce diyar diyar gezerek sünnet ve hadis üzerine en sağlam kaynakları çok titiz bir çalışmayla meydana getiren, çoğu **Türkistan-Orta Asya** ve **Horasan** bölgesinde yetişen **Kütüb-i Sitte** ve **Kütüb-i Tis'a**'nın yazarlarını izaha çalıştık. Allah (cc) onlardan razı olsun ki, dünyaya çok önemli dinî ve tarihî bir miras bıraktılar. Bu büyük miras, günümüzde daha çok önem arz ediyor.

Gelecek sayıda **Semerkant**lı büyük **Türk** âlim **İmam-ı Mâtürîdî** hazretlerini anlatacağız inşaallah

---

1- Kandemir, M. Yaşar, İslâm Ansiklopedisi, TDV, İstanbul 1993, c: 7, s: 117; Azamî, Muhammed Mustafa, Buhârî, İslâm Ansiklopedisi, TDV, İstanbul 1993, c: 6, s: 371; İslâm Ansiklopedisi, MEB, İstanbul Milli Eğitim Basımevi 1979, c: 1, s: 771; Özbekistan'ın Mimari ve Tarihi Anıtları, Taşkent 2025, s: 47.

2- Naim, Ahmed, Tecrîdi Sarîh T, DİB, Ankara 1980, c: 1, s: mukaddime, 51; 254-269.

3- Naim, Ahmed, Tecrîdi Sarîh T, DİB, Ankara 1980, c: 1, s: mukaddime, 51; Münzirî, et-Terğîb vet-Terhîb, İstanbul tarihsiz, c: 1, s: 4-18.

4- 7 cilt büyük boy, her bireri 550 sayfa.

5- Bkz. İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2005, c: 30, s: 346.

6- Akseki, A. Hamdi, İslam Dini, Ankara 1970, s: 35; Münzirî, et-Terğîb vet-Terhîb, İstanbul tarihsiz, c: 1, s: 13-14; İslâm Ansiklopedisi, MEB, İstanbul Milli Eğitim Basımevi 1979, c: 1, s: 771; Özbekistan'ın Mimari ve Tarihi Anıtları, Taşkent 2025, s: 47.

7- İslâm Ansiklopedisi, MEB, İstanbul Milli Eğitim Basımevi 1979, c: 1, s: 771.

8- Akseki, A. Hamdi, İslam Dini, Ankara 1970, s: 35; Kandemir, M. Yaşar, İslâm Ansiklopedisi, TDV, İstanbul 1993, c: 7, s: 114-115.

9- Kandemir, M. Yaşar, İslâm Ansiklopedisi, TDV, İstanbul 1993, c: 7, s: 115; Çakan, İsmail Lütfi, Hadis Edebiyatı, İstanbul 1989, s: 53.

10- Azamî, Muhammed Mustafa, Buhârî, İslâm Ansiklopedisi, TDV, İstanbul 1993, c: 6, s: 368-371; İslâm Ansiklopedisi, MEB, İstanbul Milli Eğitim Basımevi 1979, c: 1, s: 771.

11- el-Aynî, Bedreddin, Umdetü'l-Kârî fî şerhi'l-Buhârî, Beyrut 1421-2001, c: 1, s: 4; Akseki, A. Hamdi, İslam Dini, Ankara 1970, s: 35; Kandemir, M. Yaşar, İslâm Ansiklopedisi, TDV, İstanbul 1993, c: 7, s: 114-115; İslâm Ansiklopedisi, MEB, İstanbul Milli Eğitim Basımevi 1979, c: 1, s: 771; Özbekistan'ın Mimari ve Tarihi Anıtları, Taşkent 2025, s: 47.

12- Kandemir, M. Yaşar, İslâm Ansiklopedisi, TDV, İstanbul 1993, c: 7, s: 118; Kâtip Çelebi, Keşfu'z-zunûn, Meb, İstanbul 1971, c: 1, s: 541-555.

13- 730 küsür sayfa ve büyük boy 17 cilt.

14- 400-500 sayfalık büyük boy 25 cilt.

15- 1928-1984, şu anda 13 cilt, her bireri 500-700 sayfa, büyük boy.

16- Kandemir, M. Yaşar, İslâm Ansiklopedisi, TDV, İstanbul 1993, c: 7, s: 118-123; Çakan, İsmail Lütfi, Hadis Edebiyatı, İstanbul 1989, s: 57-58.

17- Kirmânî, el-Kevâkibü'd-derârî, I, 5.

18- İbn İyâs, Bedâ'i'u'z-zühûr, IV, 88.

19- İfrenî, Nüzhetü'l-ḥâdî bi-aḫbâri mülûki'l-ḳarni'l-ḥâdî (nşr. O. Houdas), Paris 1888, s. 72, 100.

20- E. Lévi-Provençal, Recension Maghribine du Sahîh d'al-Bohârî", *JA*, 202 (1923) s. 212-213; *İA*, V/2, s. 1112.

21- I. Goldziher, Chatm al-Buhârî", *Isl.*, VI/2 (1915), s. 214.

22- el-Menâr, XVII/2, s. 112.

23- Gazi Mustafa Kemal, Nutuk Ankara 1928, s. 272-273.

24- Buhârî'nin İslam dünyasındaki yeri, **M. Yaşar Kandemir**'in İslâm Ansiklopedisinde "**el-Câmiu's-Sahih**" hakkındaki yazısından alınmıştır. Bkz. Kandemir, M. Yaşar, İslâm Ansiklopedisi, TDV, İstanbul 1993, c: 7, s: 117-118.

25- Kandemir, M. Yaşar, el-Camius-sahîh, İslâm Ansiklopedisi, TDV, İstanbul 1993, c: 7, s: 124; Çakan, İsmail Lütfi, Hadis Edebiyatı, İstanbul 1989, s: 60-61.

26- Akseki, A. Hamdi, İslam Dini, Ankara 1970, s: 36.

27- Akseki, A. Hamdi, İslam Dini, Ankara 1970, s: 36.

28- Çakan, İsmail Lütfi, Hadis Edebiyatı, İstanbul 1989, s: 64

29- Çakan, İsmail Lütfi, Hadis Edebiyatı, İstanbul 1989, s: 64

30- Kandemir, M. Yaşar, İslâm Ansiklopedisi, TDV, İstanbul 2012, c: 41, s: 202-204.

31- Çakan, İsmail Lütfi, İslâm Ansiklopedisi, TDV, İstanbul 1993, c: 7, s: 129; Çakan, İsmail Lütfi, Hadis Edebiyatı, İstanbul 1989, s: 69.

32- Kandemir, M. Yaşar, İslâm Ansiklopedisi, TDV, İstanbul 2012, c: 41, s: 202-204, c: 7, s: 129-132; Çakan, İsmail Lütfi, Hadis Edebiyatı, İstanbul 1989, s: 76-77.

33- Kandemir, M. Yaşar, İslâm Ansiklopedisi, TDV, İstanbul 2009, c: 38, s: 147

34- Kandemir, M. Yaşar, İslâm Ansiklopedisi, TDV, İstanbul 2006, c: 32, s: 563-565.

35- Kandemir, M. Yaşar, İslâm Ansiklopedisi, TDV, İstanbul 2009, c: 38, s: 147; Çakan, İsmail Lütfi, Hadis Edebiyatı, İstanbul 1989, s: 86-87.

36- Akseki, A. Hamdi, İslam Dini, Ankara 1970, s: 36; Kandemir, M. Yaşar, İslâm Ansiklopedisi, TDV, İstanbul 2009, c: 38, s: 145; Çakan, İsmail Lütfi, Hadis Edebiyatı, İstanbul 1989, s: 77-78.

37- Kandemir, M. Yaşar, İslâm Ansiklopedisi, TDV, İstanbul 2009, c: 10, s: 119-121; Çakan, İsmail Lütfi, Hadis Edebiyatı, İstanbul 1989, s: 89.

38- Akseki, A. Hamdi, İslam Dini, Ankara 1970, s: 36.

39- Çakan, İsmail Lütfi, Hadis Edebiyatı, İstanbul 1989, s: 88-91.

40- Çakan, İsmail Lütfi, Hadis Edebiyatı, İstanbul 1989, s: 90-91; Kandemir, M. Yaşar, İslâm Ansiklopedisi, TDV, İstanbul 2009, c: 38, s: 143-145.

41- Çakan, İsmail Lütfi, Hadis Edebiyatı, İstanbul 1989, s: 32-38, 45-48, 91-94.

42- Akseki, A. Hamdi, İslam Dini, Ankara 1970, s: 35-36.

43- Aynî, Bedreddin, Umdetü'l-Kârî fî şerhi'l-Buhârî, Beyrut 1421-2001, c: 1, s: 4; Naim, Ahmed, Tecrîdi Sarîh T, DİB, Ankara 1980, c: 1, s: mukaddime, 50, 216-226; Münzirî, et-Terğîb vet-Terhîb, İstanbul tarihsiz, c: 1, s: 4.

44- Bkz. Naim, Ahmed, Tecrîdi Sarîh T, DİB, Ankara 1980, c: 1, s: mukaddime, 234-241; Münzirî, et-Terğîb vet-Terhîb, İstanbul tarihsiz, c: 1, s: 4; Cemâleddin el-Kâsımî, Kavâidü't-tahdîs min funûni mustalihi'l-hadîs, Kahire 1380-1961, s: 82; Çakan, İsmail Lütfi, Hadis Usûlü, İstanbul 1990, s: 125-126; Koçyiğit, Talât, Hadis Usûlü, Ankara tarihsiz, s: 93-94.

İmam Buhari Camii- Semerkant

